

Ukážka z knihy *Pomsta moci: Ako autokrati pretvárajú politiku pre 21. storočie*

Autor: Moisés Naím

Preložil: Peter Tkačenko

Úvod: Hrozba

Slobodné spoločnosti po celom svete čelia novému nezmieriteľnému nepriateľovi. Nemá armádu ani námorníctvo a na mape nemôžeme ukázať na krajinu, z ktorej prichádza. Je všade a nikde, pretože nie je tam, ale tu. Na rozdiel od nacistov či Sovietov nehrozí slobodným spoločnostiam zničením zvonka, ale ohrozuje ich zvnútra.

Tá hrozba je zároveň všade a nikde, je prchavá, ťažko ju spoznať a ukázať na ňu. Všetci ju vnímame, ale je náročné ju pomenovať. Na opis jej zložiek a vlastností sa mívajú prúdy atramentu, ale naďalej nám uniká.

Našou prvou úlohou teda bude, aby sme ju pomenovali. Až potom ju dokážeme uchopiť, bojovať s ňou a poraziť ju.

Čo je to za nového nepriateľa, ktorý ohrozuje našu slobodu, prosperitu, ba aj prežitie v podobe demokratických spoločností?

Odpoveď znie, že je to moc v novej zhubnej podobe.

Každé obdobie čelilo aspoň jednej podobe politickej zhubnosti. Dnes pozorujeme revanšistický variant, ktorý simuluje demokraciu, pričom ju však podkopáva a prekračuje všetky hranice. Akoby si politická moc osvojila všetky metódy, ktoré stáročia pestovali slobodné spoločnosti na jej skrotenie, a využila ich na protiúder.

Preto to nazývam pomstou moci.

V tejto knihe sa zameriavam na vzostup tejto zhubnej novej podoby politickej moci a opisujem jej vývoj vo svete. Zaznamenávam, ako nenápadne rozožiera základy slobodnej spoločnosti. Poukazujem na to, ako vstala z popola predchádzajúcej podoby moci. A vysvetľujem, že kdekoľvek sa objaví, či je v Bolívii, na Britských ostrovoch, v Severnej Karolíne, alebo na Filipínach, opiera sa o kompaktné jadro stratégií, ktoré oslabujú základy demokracie a posilňujú zhubnú prevahu tejto moci. Okrem toho načrtávam cesty, ako sa jej možno vzoprieť, chrániť sa pred ňou a ako možno v mnohých prípadoch aj zachrániť demokraciu.

Prirodzene, zápas medzi tými, ktorí zvierajú moc, a tými, ktorí ju nemajú, je trvalou súčasťou ľudskej existencie. Počas veľkej časti ľudských dejín platilo, že držitelia moci ju využívali vo svoj prospech a odovzdávali ju svojim deťom, budovali privilegované pokrvné dynastie a o ostatných sa príliš nezaujímal. Mocenské nástroje v podobe násilia, peňazí, technológie, ideológie, morálnych nárokov či propagandy boli doménou dedičných kást a väčšina ľudí k nim nemala nijaký prístup. Francúzska a americká revolúcia na sklonku osemnásteho storočia však priniesli seizmické otrasy mocenských vzťahov, vďaka ktorým sa o moc dalo súťažiť a objavili sa obmedzenia pre jej držiteľov. Tento typ moci – s obmedzeným

rozsahom, odvodenej od ľudu a založenej na princípe zákonnej súťaže – bol jadrom rozmachu prosperity a bezpečnosti, ktorý sme vo svete pozorovali od konca druhej svetovej vojny.

S príchodom 21. storočia však prišli znepokojivé zmeny, ktoré začali lomcovať povojnovým poriadkom. V predchádzajúcej knihe Koniec moci som sa zaoberal nahľadávaním moci celého radu ľudských inštitúcií. Technológia, demografia, urbanizácia, informatizácia, globalizácia a zmeny v hospodárstve, politike či presvedčení sa spoločne podpísali pod fragmentáciu a riedenie moci. Bolo jednoduchšie ju získať, ale ľahšie sa o ňu dalo prísť a náročnejšie sa s ňou narábalo.

Odveta bola nevyhnutná. Ľudia, ktorí sú odhodlaní získať a využívať neobmedzenú moc, siahajú po osvedčených aj nových taktikách a chránia si nimi moc pred silami, ktoré by ju chceli oslabiť a obmedziť. Tieto nové prístupy majú zastaviť eróziu moci, vydláždíť cestu na jej oživenie, koncentráciu a opätovné využívanie bez obmedzení – ale s technológiami, taktikou, organizáciami a hodnotami 21. storočia.

Inými slovami, odstredivé sily, ktoré oslabovali moc, privolali nové dostredivé sily, ktoré moc koncentrovali. Súboj týchto dvoch síl je jedným z určujúcich znakov našich čias. A výsledok tohto súboja nie je vonkoncom rozhodnutý.

Ide o všetko a nič nie je isté. V stávke nie je len to, či sa bude v 21. storočí dariť demokracii, ale aj to, či vôbec prežije ako dominantná a východisková forma vlády v našej globálnej dedine. Prežitie slobody nie je zaručené.

Môžu demokracie prežiť tieto útoky nádejných autokratov, ktorí sú odhodlaní zbaviť sa brzd a protiváh, čo obmedzujú ich moc? A ako? Prečo sa na niektorých miestach moc sústreďuje a inde sa drobí a rozkladá? A veľká otázka znie: aká je budúcnosť slobody?

Moci sa málokto vzdáva dobrovoľne. Jej držiteľia sa ju, prirodzene, snažia udržať a odraziť pokusy konkurentov, ktorí ich chcú oslabiť či nahradiť. Čerství útočiaci adepti sú často inovátori, ktorí nielenže využívajú nové nástroje, ale zároveň sa držia nových pravidiel. Ich politické inovácie zásadne zmenili spôsoby získavania a udržiavania moci v 21. storočí.

Táto kniha pomenúva a skúma tieto inovácie, poukazuje na ich možnosti, vnútornú logiku i protirečenia a potom pomenúva kľúčové súboje, ktoré demokrati budú musieť vyhrať, aby autokratom zabránili zlikvidovať slobodu v našich časoch.

Ašpirujúci autokrati sa naučili využívať fenomény ako migrácia, ekonomická neistota strednej triedy, politika identity, obavy súvisiace s globalizáciou, moc sociálnych sietí či nástup umelej inteligencie a neuspokojia sa s obmedzenou dávkou moci. Vo všetkých regiónoch a vo všemožných podmienkach potvrdzujú, že túžia po neobmedzenej moci a chcú si ju ponechať navždy.

Títo ašpirujúci autokrati majú k dispozícii nové možnosti a nové nástroje, ktorými sa môžu dožadovať neobmedzenej moci. Mnohé z tých nástrojov ešte pred niekoľkými rokmi neexistovali, iné sú tu s nami odjakživa, v kombinácii s novými technológiami a spoločenskými trendmi však nadobúdajú oveľa väčšiu silu.

Preto v posledných rokoch pozorujeme úspech novej sorty uchádzačov o moc: nekonvenčných lídrov, ktorí si všimli úpadok tradičnej moci a uvedomili si, že radikálne iný postoj im otvára prístup k nevídaným možnostiam. Objavili sa po celom svete, od

najbohatších krajín po tie najchudobnejšie, od štátov inštitucionálne najpremyslenejších po tie najzaostalejšie. Prirodzene, máme na mysli Donalda Trampa, ale aj Huga Cháveza vo Venezuele, Viktora Orbána v Maďarsku, Rodriga Duterteho na Filipínach, Naréndru Módího v Indii, Jaira Bolsonara v Brazílii, Recepta Tayyipa Erdoğana v Turecku, Nayiba Bukeleho v Salvádore a mnohých ďalších. Táto kniha opisuje ich postupy a metódy. Nemôžete totiž vyhrať nad niečím, čomu nerozumiete.

Títo autokrati sa stali priekopníkmi nových techník, ako získať a ľubovoľne dlho si udržať neobmedzenú moc. Konečným cieľom, ktorý síce nemožno vždy dosiahnuť, ale vždy oň bojujú, je doživotná moc. Každý trend oslabujúci ich moc považujú za hrozbu svojich životných záujmov, ktorú treba dostať pod kontrolu. Ich úspechy povzbudzujú ďalších adeptov po celom svete, aby ich napodobňovali. Zaznamenali už mnoho úspechov a niekoľko dôležitých porážok. Títo vodcovia a štýl ich líderstva sú ústrednou témou Pomsty moci.

Títo vodcovia sa prispôbujú novému prostredia, improvizujú s novými taktickými prístupmi a revidujú tie staré, aby si rozšírili možnosti, ako nanucovať svoju vôľu ostatným. Napriek tomu, že sa objavujú v krajinách s nesmiernymi národnými, kultúrnymi, inštitucionálnymi a ideologickými odlišnosťami, sú ich metódy neuveriteľne podobné. Napríklad prezidenti Jair Bolsonaro v Brazílii a Andrés Manuel López Obrador v Mexiku sa z ideologického hľadiska podstatne líšia, ale ich spôsoby si sú mimoriadne podobné. Stredoamerický chudobný štátik Salvádor a Spojené štáty s postavením sofistikovanej supervel'moci sa ako krajiny nemôžu viac líšiť, no Donald Trump a Nayib Bukele sa riadia podľa zlovestne podobných príručiek.

Čo je to za recept? Z čoho sa skladá? A ako funguje v reálnom svete? Tak znejú otázky v jadre tejto knihy. Tento recept možno podľa mňa zhrnúť tromi slovami: populizmus, polarizácia a postpravdivosť.

Voláme ich tri P. Tí, ktorí ich využívajú, sú teda trojpéčkoví autokrati.

Kto je trojpéčkový autokrat?

Trojpečkoví autokrati sú politickí lídri, ktorí sa k moci dostanú prostredníctvom dostatočne demokratických volieb a následne pomocou populizmu, polarizácie a postpravdivosti likvidujú brzdy výkonnej moci. Svoje autokratické plány počas konsolidácie moci skrývajú za múry utajovania, byrokratických prekážok, pseudoprávneho vykrúcania, manipulovania verejnej mienky a represiami kritikov a súperov. Keď im z tváre spadne maska, už je neskoro.

Autoritárstvu sa darí v kontinuu. Jedným extrémom sú totalitné režimy ako v Severnej Kórei, kde sa všetka moc sústreďuje v rukách dynastického diktátora, ktorý s ňou narába neskrývane a brutálne. Na opačnom konci sú demokraticky zvolení lídri s autokratickými sklonmi. Autokrati 21. storočia začínajú pozvoľne a snažia sa udržať zdanie demokracie, usilovne ju však podkopávajú.

Ako to robia? Populizmom, polarizáciou a postpravdivosťou.

O týchto troch P sa toho popísalo veľa. V tomto texte ich spojíme a zahrnieme do rámca, ktorý je zásadný pre spôsob, akým autokrati 21. storočia získavajú, využívajú a udržiavajú si moc.

Špecifiká sa líšia z miesta na miesto a od lídra k lídrovi. Moc totiž vždy reaguje na kontext, základné prvky autokratického prístupu sú však viditeľné vždy, keď je použitý. Bez ohľadu na geografický priestor a okolnosti destabilizuje staré inštitúcie a prináša príležitosti pre nováčikov. Nijaké z troch P nestačí samo osebe na vysvetlenie mocenských mutácií v našich časoch. V tandeme však dokážu prekonať sily s potenciálom rozdrobiť a riediť moc.

Populizmus je zrejme najdiskutovanejší a najchybnejšie chápaný z trojice P. Vzhľadom na koncovku -izmus si ho ľudia často zamieňajú za ideológiu, ktorá ako súdržná filozofia súperí so socializmom a s liberalizmom o presadenie svojich ideí. Nie je to tak. Populizmus najlepšie pochopíme ako stratégiu pre získanie a využívanie moci. Je prítlačlivý svojou variabilitou: populistická stratégia zaberá v najrôznejších kontextoch a dá sa zosúladiť prakticky s akoukoľvek ideológiou alebo s úplnou absenciou ideológie.

Ako ukázali Cas Mudde a Cristóbal Rovira Kaltwasser, populistí rozdeľujú politickú ríšu na dve časti: na jednej strane je skorumpovaná, hrabivá elita, s ktorou kontrastuje vznešený a čistý, ale zároveň oklamáný Volk, teda ľud. Všetky problémy ľudu pramenia z často konšpiračných a bez výnimky skazených rozhodnutí predajnej elity. Populistickí lídri sa vydávajú za stelesnenie vôle národa a hlásia sa k boju proti skorumpovanej elite. Toto rámcovanie je osvedčené, účinné a takmer vždy použiteľné, keďže v konečnom dôsledku možno každý postoj opísať ako podporu čistého ľudu a akýkoľvek protichodný názor sa dá odmietnuť ako presadzovanie cieľov skorumpovanej elity.

V posledných rokoch sa objavuje obrovské množstvo odborných textov o úpadku demokracií. Akademici ako Timothy Snyder, Yascha Mounk, Daron Acemoğlu, Anne Applebaum, Enrique Krauze a Larry Diamond napospol upozorňujú, že keď sa lepšie pozrieme na spôsob, akým sa populistí uchádzajú o moc, nájdeme podobné vzorce.

Patria medzi ne:

- **Katastrofizmus.** Populisti sa na aktuálnu situáciu dívajú s viditeľnou skepsou. Svet okolo nich je skorumpovaný, nefunkčný a zlyhávajúci. Treba sa pustiť do čistenia Augiášovho chlieva a urobiť hrubú čiaru. Na minulosti, v ktorej vládla protiľudová elita, nie je nič pozitívne.
- **Kriminalizácia politických rivalov.** Politickí súperí nie sú spoluobčania s inými názormi, ale zločinci, ktorí patria za mreže. Populisti majú sklony presunúť súboj so svojimi politickými konkurentmi z volebných miestností do súdnych siení, kde sa už o nesprátnych (či príliš populárnych) opozičných politikov postarajú sudcovia naklonení vláde. „Do basy!“ je ich typický slogan. Ako zámienky na uväznenie súperov sa bežne používajú obvinenia z korupcie, poburovania, vlastizrady, terorizmu, zo sexuálneho zneužívania či z protivládneho sprisahania.
- **Varovanie pred vonkajšou hrozbou.** Okrem ohrozenia zvnútra existuje aj hrozba zvonka. Je to pradávna politická prax: populistický líder tvrdí, že krajinu ohrozuje vonkajší nepriateľ. Táto výnimočná situácia vyžaduje jednotu v podobe bezvýhradnej podpory vlády. Za daných okolností je kritika vlády formou vlastizrady. Zahraničnými nepriateľmi môžu byť cudzie národy,

prist'ahovalci, ktorí domácim berú pracovné mestá, či zlovoľné zahraničné spoločnosti, ktoré vyciciavajú vlasť.

- **Militarizácia a paramilitarizácia.** Populisti na svoje účely dlhodobo vzývajú vojenské symboly a obrazy a oponentov zastrášujú vojenskými alebo polovojenskými skupinami.
- **Erózia štátnych hraníc.** Hranice opisujú ako „príliš otvorené“, „deravé“, a tak treba posilniť ich ochranu v mene zastavenia invázie „imigrantov, ktorí domácim berú pracovné miesta“.
- **Opovrhovanie odborníkmi.** Experti a vedci patria už zo svojej podstaty k intelektuálnej elite, ubližujú populistickému lídrovi, a teda aj vznešenému ľudu.
Experti zároveň získavajú údaje a dôkazy svedčiace o skutočnostiach, ktoré nevyhovujú vládnucim populistom. Populisti žijú vo svete viery a inštinktov a nespoliehajú sa na fakty a vedu.
- **Útočenie na médiá.** Médiá (okrem tých spriatelených) sú rovnakí nepriatelia ako odborníci. Aj oni majú k dispozícii informácie a často poukazujú na neschopnosť a korupciu vládných predstaviteľov. Často namiesto utajovania odhaľujú činnosť vlády.
- **Podkopávanie brzd a protiváh.** Akákoľvek inštitúcia, ktorá hatí či brzdí bezvýhradné plnenie populistových želaní, je považovaná za nedôveryhodnú a niekedy je terčom otvorených útokov a podkopávania.
- **Mesianizmus.** Liekom na všetky uvedené neduhy je silný líder, ktorý presadzuje populistickú agendu. Stelesnením populizmu je často charizmatiký jednotlivec na čele boja proti elitám, ktoré utláčajú ľud.

Po tom, čo populistická agenda dostala svoju ustálenú podobu, je pripravená pôda na druhú stratégiu získania a udržania moci: polarizáciu. Neúnavné demonizovanie oponentov a využívanie dlhodobých aj novodobých národ rozdeľujúcich konfliktných tém sú rozkladné stratégie, ktoré sú, žiaľ, často veľmi efektívne. Marxisti tento prístup nazývali takzvané zostrovanie protirečení a o jeho úspešnosti nemožno pochybovať.

Názorové rozdiely proti sebe stavajú len politických súperov, ale aj rodinných príslušníkov, priateľov, kolegov a susedov. Takéto rozpory môžu prameniť z mnohých zdrojov: ideologických, rasových, jazykových, náboženských, z regionálnej rivality, historických krívd, ekonomickej nerovnosti, zo sociálnej nerovnosti a z mnohých ďalších.

Polarizácia likviduje stredový priestor a vytláča každého človeka či organizáciu na jednu alebo druhú stranu. Za našich čias sa to deje prostredníctvom dynamiky fanúšikovstva: ide o formu identifikácie, ktorá má korene v hudobnom a športovom priemysle, keď sa nadšenci intenzívne stotožňujú s obľúbenými celebritami a ku konkurenčným hviezdám cítia živočíšny odpor.

Ďalším dôležitým zdrojom polarizácie je identita. Ako výstižne skonštatoval Francis Fukuyama, „identita v ľuďoch vyvoláva prirodzený dopyt po uznaní ich dôstojnosti a ponúka jazyk opisujúci ich nespokojnosť, keď sa tohto uznania nedočakajú“. Opäť platí, že politici odjakživa využívali identitu ako klin na mobilizáciu a ľud a získavanie priaznivcov.

K získaniu priaznivcov v uplynulých rokoch významne prispela explózia politickej polarizácie.

V polarizovanom politickom prostredí s veľkým vplyvom fanúšikovstva a identity nezostáva priestor na podporu s výhradami, budovanie mostov medzi politickými stranami ani dočasné prímerie táborov. Súperiace strany sa už neusilujú uspokojiť jedna druhú hľadáním aspoň minimálneho prieniku, ktorý by umožnil spoločné vládnutie. Namiesto toho si navzájom upierajú základnú legitimitu, ktorá by druhej strane umožňovala vôbec sa uchádzať o moc. Útočia tým na typické demokratické presvedčenie, že striedanie ľudí pri moci je normálny, prirodzený a zdravý pilier demokratického spolužitia.

V politickej ríši sú populizmus a polarizácia staré známe inštinkty: po príklady môžem ísť až do staroveku. Typickým súčasným aspektom pomsty moci je tak posledná prísada: postpravda. V tomto prípade do veľkej miery narážame na nový fenomén – niežeby politici doteraz neklamali, isteže áno, ale koncept postpravdivosti zachádza ďalej než prosté klamstvá. Lídri v ére postpravdivosti prekračujú hranice prekrúcania a zapierania overiteľných skutočností. Postpravdivosť neznamená ani tak prijímanie lži ako pravdy, ale skôr kalenie vôd do miery, pri ktorej je náročné vôbec odlíšiť pravdu od klamstiev.

Výraz postpravdivosť (po anglicky post-truth) prvý raz použil scenárista a spisovateľ Steve Tesich v článku z roka 1992. V roku 2016 ho spoločnosť Oxford Dictionaries vyhlásila za slovo roka, lebo zaznamenala prudký nárast jeho používania „v kontexte referenda o zotrvaní Spojeného kráľovstva v Európskej únii a prezidentských volieb v Spojených štátoch. Najčastejšie sa objavuje s konkrétnym podstatným menom v slovnom spojení postpravdivá politika. Tento koncept sa pokúša pomenovať situáciu, v ktorej podľa Seana Illinga „miznú spoločné objektívne normy pre hodnotenie pravdy“¹, a Barbara A. Biesecker ho opisuje ako „voľné prechádzanie od faktov k alternatívnym faktom, poznatkom, názorom, presvedčeniu a pravde“.

Populizmus, polarizácia a postpravdivosť sú abstraktné mechanizmy, a aby poslúžili ako praktické nástroje na získanie a udržanie moci, treba ich zniesť z olympských výšok na zem. Keď ich šikovne aplikujú mocibažní ľudia, dokážu otupiť obranné mechanizmy, ktoré si vybudovali spoločnosť na ochranu demokracie pred nástupom svojvoľnej moci.

Spoločne majú silu prevážiť sklony moci k úpadku, ale za desivú cenu. Trojpéčkoví autokrati totiž prinášajú recept na získanie a udržanie moci, ktorá je v jadre nedemokratická a ktorú nebrzdia ústavné princípy ani inštitucionálne obmedzenia.